

СТЕПОВА КАЗКА

Забутий Курінь

Ніхто вже не пам'ятає, відколи стоїть посеред степу отой Курінь — хатка не хатка, бо ні стін, ні вікон, ані димаря; одначе й стіжок не стіжок, бо двері є. А за дверима — холодний морок, грибами-поганками пахне та давніми дощами. Є ще у Куреня дві великі діри по боках. Одна зяє на північ, звідки взимку вітри холодні, друга на південь, звідки вітри теплі.

Гасають побіля Куреня й інші вітри й вітерці, шукають, у яку б то їм веселу дірочку свиснути: опівнічні — вітри чорні; вдосвіта — блакитні; в полудень — прозорі; звечора — зелені... І всяк свою пісню виводить у дверях Куреневих та дірках; чорний вітер, опівнічний, стогне по-совиному; блакитний, досвітній, зітхає спросоння; прозорий, полуденний, весело свиськає, а зелений, вечоровий, тихо воркоче, бо хочеться йому спати.

Стоїть Курінь, старіє. Мох на ньому послався, жовтий і зелений, бур'яни довкола розкошують, не кошені, не толочені: полин і вівсюг, ковила і молочай, горошок і деревій... А на самому верху Куреневому тополеня росте — залетіло звідкись іще зернятком. Куди воно мандрувало, звідки — хтозна. Приблудне тополеня.

Взимку та повесні Курінь відчинено з ранку до вечора і цілу ніч. Заходь у двері, лізь у вікна-діромахи, якщо тобі дверей мало! А восени і влітку — зась, тому що і двері, і дірки, і бур'яни довкола засновані павутиною: згори вниз, уздовж і впоперек, сітями круглими й сітями навкісними... Всякими. Бо кожен павук по-своєму думає: один кругло другий уздовж, третій упоперек... Яка думка, така й сіть!

Незатишно в Курені. Од моху дух похмурий сходить, а всередині усе щось гуде: чи то протяги степові, чи, може, джміль залетів та ніяк не вибереться.

Забутий Курінь.

І ніхто вже не пам'ятає його молодим, коли був він схованкою від гроз і спеки, холоду і втоми всякому степовикові — і орачам, і сіячам, і жниварям, і молотникам... А ниви пахли хлібами, динями, кавунами, і шуліки високо в небі погойдувалися на крилах. Вечорами перед Куреневими дверима горіло вогнище, збиралися вморені люди і співали вморених пісень. Потім і люди, й пісні засинали, і тільки полум'я од вогнища то шугало вгору червоними шпичаками, то гнулося дугою од вітру, то й зовсім згасало. І тоді аж до світанку жеврів та блимав у ніч невсипущий жар та іскри никали побіля Куреня цілими роями і гасли лишком одна по одній.

Тепер Курінь уже давно живе посеред степу сам-один. Вже й говорити забув. А знав же! Не сам знав, щоправда, а навчився від того, хто його змайстрував,— дядька Демида, теслі і вшивальника.

Було це так. Коли Демид тесав дерево на Курінь, то перед тим, як сісти перепочити, розгинав спину, брався руками за поперек і казав:

— О-ох! Болять мої кісточки... Мабуть, на дощ.

А коли зробив Куреневі раму, щоб він міцно стояв на землі, коли оббив латами, щоб було до чого солом'яні кулі в'язать, а далі ще й ушив, то перш ніж сісти на траву і закурити цигарку — а може, на radoщах, що Курінь уже готовий,— вигукнув весело:

— Хух. Заморився, хай тобі абищо.

Не на Курінь сказав "абищо", а на саме оте Абищо. А що воно таке, ніхто не знає, навіть сам дядько Демид.

Потім, перепочивши та перекуривши, ходив Демид навколо Куреня, причісував граблями стріху, пробував його похитати рукою і казав сам собі:

—Ш-шо-о? Він стоятиме! Демид як змайструє, то навік. Еге! А другого дня прийшли люди забирати Курінь у степ. Стали підсаджувати його на воза, а він раптом сказав так самісінько, як і

Демид:

— О-ох!

А як везли у степ і вітер бавився новенькою солом'яною чуприною Куреневою й терся об його солом'яні боки, він усе казав і казав здивовано:

— Ш-шо-о? Ш-о-о?

Коли ж привезли і зсадили з воза на землю, Курінь радо видихнув:

— Хух!

І часто він потім так казав, бо часто його перевозили й переносили з поля на поле, з баштану на баштан.

Тепер забутий Курінь мовчав день у день і рік у рік, бо ніхто його вже нікуди не возив і не носив. Навіть не згадував ніхто, як колись, бувало:

— Ой, рятуйте, яка хмара насуває! Гайда, людоньки, до Куреня! Або:

— Де се воно вогнище так виграє в степу?

— А то коло Куреня сторожі вечерю варять.

Тепер — ні. Тепер хіба, мо', хтось проїжджий чи перехожий питає в селян:

— Що воно ото чорніє в тумані серед поля?

— То був колись Курінь,— одкажуть йому.— Тепер там ніхто не живе.

Та й по всьому.

Так думають і кажуть люди. Бо їм невтямки і навіть невздогад, що насправді Курінь отой хоч і старий, та не сам. Насправді в ньому живуть, і старанно працюють, і спочивають, і їдять, навіть граються, як є коли. Живуть у ньому ті, чиї мови люди ніколи не чули, не знають, а отже, думають, що її й нема.

Нехай собі думають. А ми краще подивимося та послухаєм.

Як свисне Бабак...

Ранньої весни, коли в степу на сході сонця по всіх ярах та виярочках вилежуються сонні тумани, а трави ще тільки сходять на пагорбах зеленими табунцями, біля самісінького Куреня ворухнулася раптом суха бур'янина, похиталася-похиталася з боку в бік і впала. А на тому місці, де вона стояла, зробилася нора. У норі хтось важко посапував і сердито бурмотів. А трохи перегодом з-під землі виткнувся в туман гострий писок, за ним — сердитющі настовбурчені вуса, а за вусами і вся голова якогось підземельника — припорошена пилом, без очей і з маленьким ямочками в щетині замість вух.

— Пфу! — сказав підземельник, курнувши хмаркою пилу. Потім понюхав туман і прислухався.

Біля Куреня, в бур'янах, і далі в степу було тихо, а туман — теплий. Аж тоді підземельник повільно підняв угору дві рогові заслінки побіля вух-ямочок, і з-під них вигулькнуло на світ двоє очей. Вони були маленькі й колючі.

— Пфу! Як червоно...

Підземельник неodobачав, тому сонця не любив.

"Гм, де ж це я опинився?" — подумав підземельник сердито, бо йому дуже хотілося їсти, і вибрався з нори весь.

Він був кволий після зимового сну, тому ледве переставляв ноги — передні, з гострими роговими пальцями, ще нічого, міцненькі, а задні ледве волочилися, і слідом за ними ледве волочився геть охлялий хвіст.

Натнувшись на Курінь, підземельник злякано присів, а що Курінь мовчав і не ворухився, то він осмілів, покуштував язиком вологий від туману мох і став швидко його лизати. Ах, як прохолодно стало йому в грудях, скільки сили прибуло одразу! І підземельник повеселішав.

— Ту-ру-ру, ту-ру-ру,— замуликав він і рушив обдивлятися Курінь з усіх боків.

Курінь пах землею і мохом і видавався підземельникові горою, що зникала десь високо в тумані. А бур'яни навколо — як ліс, і пахощі їхні були гіркі та прохолодні.

"Добре було б отут вирити колодязь,— подумав підземельник.— З цієї гори в нього набігало б у дощі повно води. А на рівному вирий — води

набирається при самому дні. Полізеш, лизнеш капельку і вибирайся, дерися знову вгору. Та ще задки... Спробуй!"

І тут він опинився напроти Куреневих дверей. З них сивими клубками викочувався туман і дихала вогкість. Підземельник наїжачився і гукнув дуже войовниче:

— Турр, турр!

У Курені, однак, ніщо й не шелеснуло, тільки луна розкотилась по темних кутках.

"Гм, виходить, я прокинувся перший,— подумав підземельник.— А може, ще й Бабак не свистів, може, ще й не весна, а тільки відлига?"

І вже геть осмілів (раз він перший, то кого ж йому боятися!) і попхався в Курінь. Проте не зробив і двох кроків, як з-під ніг йому закричали погрозливо:

— Ану, не наступатися! — І луна в Курені теж погрозливо проказала:

"Ану, не наступа..."

Підземельник присів на лапах, заचाїв подих. І тут йому стало лоскотно — в ноги, в боки, в живіт, навіть на кінчикові носа лоскотнуло. Підземельник оглянув себе і побачив, що по ногах йому один за одним, як пожежники по драбині, деруться якісь носаті бігунці. Вони підсаджували один одного носами, підпихали тоненькими ніжками і всі, як один, войовниче ворушили вусиками.

— Ти хто такий! — почув підземельник і побачив на кінчикові свого носа такого ж бігунця, як і інші, тільки трохи товщого. Він також ворушив вусами і дивився в очі підземельникові дуже суворо.

— А ви хто? — сердито буркнув підземельник.— І чого лоскочетесь?

— Ми Мурахи,— поважно одказав той, що сидів на носі.— А я Мурашиний ватаг і питаю в тебе, чого ти наступаєш ногою на вхід до нашого мурашника? Хто такий будеш? І чого тобі в нас треба? Тільки відповідай швидко, бо нам ніколи.

— Я Кріт,— сказав підземельник лагідніше, бо од лоскоту йому стало приємно, навіть смішно трохи,— і шукаю, в кого спитати, чи свистів уже Бабак? Наступив же я на вхід до вашого мурашника, як ви кажете, не навмисне, а тому, що недобачаю. А якщо ви — ватаг, то скажіть своїм, хай не лоскочуться. Іще, прошу, скажіть, скільки вас тут є, бо я, правду кажучи, ніколи не бачив такого великого гурту. А як можна, то ще й таке спитаю: куди се ви поспішаєте?

Вислухавши це, ватаг щось гукнув до Мурах, щось показав їм вусами, і вони хутко побігли з Крота на землю. Тоді промовив:

— Бабак свиснув уже хтозна й відколи, ще вчора в полудень; поспішаємо ми завжди, бо в нас повно роботи під землею і на землі: гнізда будувати, землю викочувати нагору, пшеничину тягти аж з-під Куреня сюди, в Курінь... А всіх нас дев'ять тисяч двісті. Але поки я казав вам, що нас дев'ять тисяч двісті, нас набралось вже дев'ять тисяч триста, а поки я кажу вам, що нас дев'ять тисяч триста, то нас набралось вже дев'ять тисяч чотириста, бо ми ще тільки прокидаємося від зимового сну...

— Так, так, я сам тільки що прокинувся,— зітхнув Кріт, бо знову відчув, що йому хочеться їсти, але розсердитися не посмів: адже внизу, біля його ніг, стояла ціла ватага Мурах, до того ж їхній ватажок був такий люб'язний... — Я хотів би подивитися, чи не можна й мені десь тут вирити нору, бо я, розумієте, не терплю світла. А там, у степу, де не виду з-під землі, — скрізь сонце. Іще бачу я: земля тут сира, м'яка... У ній, напевно, є багато черв'ячків, а я, правду сказати, дуже люблю ними

снідати.— Тут Кріт сором'язливо посміхнувся і додав: — І обідати.— Тоді посміхнувся ще раз і ще раз додав: — І вечеряти.

— То будь ласка! — погодився Мурашиний ватажко.— Будьте нашим сусідом. Правда, в одному кутку оно вже хтось почав рити нору. А в інших трьох вільно. Вибирайте, який вам до вподоби. Тільки зараз подайтеся, прошу, трохи назад і прийміть лапу, бо ви,— пробачте, що знову нагадую, — затулили нею вхід до нашого житла. Пройдіть якимось боком.

Тут Мурашиний ватаг дістав своєю тоненькою лапкою найближчу до Кротового носа травинку і збіг по ній на землю. А Кріт подався назад і прибрав лапу з ледь помітної нірки в землі.

Тим часом ватаг промовив до своєї ватаги:

— Братове! Той, кого ми з вами хотіли покарати за шкоду, називається Кротом. Він недобачає і заподіяв нам шкоди ненавмисне. А щоб надалі з ним такого не було, давайте нагорнемо над нашим підземеллям купу землі! Тоді новий наш сусіда бачитиме її ще здалеку і обминатиме. А зараз — усі, як один, стали до роботи!

І перший шаснув у нірку, а за ним довгим чорним шнурочком потяглася під землю і вся його ватага.

Кріт обережно переступив той шнурочок і увійшов до Куреня. Супроти дірок, що зяяли в туман, на нього війнуло протягом, і він здригнувся. Зате далі, в кутку, було так затишно, так тепло і смерково, що Кріт аж туркнув раденько і вже хотів рити нору, але тут один його вусик зачепився за якусь невидиму струну, і вона голосно бринькнула.

— Ну-ну, порви-порви! — почув Кріт у себе над головою грізний покрик і зіщулився, і присів на лапах.

А струна задрижала швидко-швидко (схоже, по ній хтось біг), і замить Кріт побачив біля свого вуса сірого волоханя з довгими гнутими, як дужки, ногами, великим круглим черевцем і маленькою голівкою. Ще волохань мав восьмеро очей, і всі вони зорили в різні боки.

— Хто такий? — спитав волохань, погойдуючись на струні та бринькаючи по ній одною лапкою.

— Я Кріт,— сердито буркнув йому Кріт, бо йому знову хотілося їсти.— А ти хто, що вигойдуєшся тут?

— А я Павук,— поважно мовив волохань.— І не вигойдуюся, а дожидаю муху. А ти сюди по що?

— Нору буду рити.— сказав Кріт і чхнув, бо туман зайшов йому в ніздрі. — Мені Мурашиний ватаг дозволив... А ти краще скажи, навіщо тобі стільки очей?

— Ха! — посміхнувся Павук.— Щоб дивитися одразу в усі боки. Оно бачиш мою снасть? — показав лапкою вгору.

Кріт підвів голову й побачив над собою величезну круглу сіть, що погойдувалася од протягу (цей Павук думав кругло, тому й сіть у нього була кругла).

— Так ото я там сиджу і жду мух,— пояснив Павук.— Як тільки налетить котрась, то й заплутається. Тоді я не тільки чую, що павутина дрижить, а ще й бачу, де саме.

— А зараз куди ти оце дивишся, що я ніяк не доберу? — спитав Кріт.

— На тебе,— усміхнувся Павук.— І праворуч. І ліворуч. І назад... А ти?

— А я тільки на тебе, й то недобачаю,— одказав Кріт і теж ніяково усміхнувся.— І в мурашник тільки що вшелепкався...

— То, може, давай я тебе навчу бачити у всі боки? — сказав Павук.— Давай?

— Та якщо зумієш...— не дуже охоче погодився Кріт, бо йому ж ото хотілося їсти.

А Павук зрадів, що випадає погратися, спритно окрутився на павутинці й побіг угору до сіті. А як вихопився на неї, гукнув Кротові вниз:

— Ти мене бачиш?

— Либонь, мріє щось трохи, таке, як ти — і не ти,— узвався Кріт.

— Тоді ж пильнуй! — завзято крикнув Павук і подався кружка по своїй снасті.

Кріт звівся на задні лапки, ще й на хвостик трохи обіперся і став швидко обертатися за Павуком. Разів зо три обернувся так навколо свого хвостика. Тоді втомився й сів.

— Дивись, дивись! — захекано гукав до нього Павук.— А що, вже зморився? Хек-хек... От бач! А мені якби ти оце кружка бігав... хек-хек... а я сидів, крутитися не треба: на те, в мене... хек-хек... восьмеро очей. От я зараз до тебе спиною, а бачу... хек-хек... що ти робиш.

— А що я роблю? — спитав Кріт і ледь помітно ворухнув хвостиком.

— Хвостиком ворушиш!

— А зараз — що? — спитав Кріт і швидко торкнув лапкою один свій вус.

— Вусик торкаєш!

Павукові дуже сподобалося прихвастувати, і він сказав:

— Двоє очей та ще підсліпуватих — то, вважай, нічого, і хто схоче, тебе вхопить. Усяка хапачка!

— Не так-то скраю,— образився Кріт.—Я теж, коли хочеш знати, можу бачити у всі боки.

— Як? — спитав Павук насмішкувато, але не дуже.

— А так. Ось ти паняй по своїй снасті кружка-біжка і зупиняйся де хоч, а я спиною до тебе одвернуся й казатиму, до саме ти зупинився.

— Нумо! — весело погодився Павук.— Тільки ж я тепер мовчатиму, бо ти по голосу вгадуватимеш.— І подався кружка.

Супроти тої дірки, в яку зазірало сонце, він став і навіть подих затамував. "Хай спробує!" — весело подумав.

— Зараз ти сидиш... напроти сонячної дірки,— сказав Кріт. Павук мовчки здивувався, а тоді ще швидше дременув по круглій

своїй сіті й знишк над самісіньким Кротом.

— А зараз ти наді мною! — сказав Кріт.

— Як же ти бачиш? — озвався Павук, і в голосі його вже не чути було хвастощів.— А казав — недобачаєш...

— Казав,— засміявся Кріт,— та не зав'язав. Бо в мене замість очей вуха бачать,— Коли ти біжиш, снасть під ногами в тебе каже: рип-рип, рип-рип... А як зупинишся — мовчить. Отож де вона вмовкла, там ти і є.

— А-а,— кисло мовив Павук, бо вихвалитися тепер йому було нічим, а просто так гратися не хотілось.— Тоді рий свою нору, а я піду спочивати, бо так ухоркався...— і, втомлено заточуючись, пішов по своїй павутинці вгору.

— А як я твою струну вусом порву? — гукнув йому навздогінці Кріт. — Тоді що?

— Рви,— сказав Павук, не оглядаючись,— я нову натягну. У мене цих струн стільки, що на сто сіток вистачить.

І загойдався на круглій павутинці, і підобгав під себе лапки-дужки, і вже засинав, утомлений. А Кріт де стояв там і зник під землею, тільки грудочки вгору полетіли.

Небезпечний приятель

Мліє степ у малинових променях передвечірнього сонця Мліє і сходить до неба степова імла — теж малинова. А тумани вже давно зчезли: розвіяли їх сині та теплі вітри й вітерці. Парує і Курінь старий, зогрівшись за цілий день проти сонечка. А тополенья мале на верху Куреневому солодкі духмянці у степ за вітром посилає: то пахне його брость тополиними парфумами. Скоро стане та брость шовковими листочками. А зараз на ній сонце малинові краплі порозвішувало — впала роса, вечір заходить.

А Крота немає. Як врився уранці в землю, то й досі не видно. Що він там робить потемки? Чи, може, нора його вийшла вже десь аж на другому полі?

Ба ні. Сапає щось там у кутку. Сапало, сапало, тоді чхнуло. Він... Ось вигулькнув з нори гострий писочок боязкий, вуса, а далі і вся голова. Потяг носом повітря, заслінки над очима підняв ледь-ледь, та враз і сховався — і не стало ні голови, ні писка з вусами. Тільки нора чорна кругло зорить по Куреню. А в другому кутку, де почав хтось ритися та й не кінчив, блиснуло двоє веселих оченят і почувся неголосний добрий сміх: хох-хох-хох...

А тоді ще й голос:

— Вилазь, Кроте, не бійся.

— Не вилізу,— озвався Кріт глухо, видно, зглибока, видно, аж із дна своєї нори.— Не вилізу, бо я тебе знаю: ти — Їжак!

І справді, з кутка, де блищали очі, вибрався Їжак, струснув соломі з голок і сів посеред Куреня.

— Вилазь, кажу, я зараз не голодний,— промовив він.

— Еге, так я тобі й повірив,— прогук Кріт.— Ти за мною торік ганявся, щоб з'їсти... Знаю я вашого брата.

То, мабуть, не я, хох-хох... — засміявся Їжак,— бо від того року в степу не харчуюся, а тільки в селі.— Ей, Павуче!.. — гукнув вгору до Павукової сіті. Скажи йди Кротові, що я не голодний...

Павук хутенько спустився по павутині вниз (він уже відпочив за день після ранкової біганки) і гукнув у Кротову нору:

— Вилазь, вилазь, Їжак не голодний.

— А ти відки знаєш? — спитав Кріт з підземелля.

— Знаю-знаю,— заторохтів Павук,— я всіма вісьмома своїми очима бачу, який він наїдений, і пісень співає веселих...

Кріт довго мовчав. Тоді прогув:

— Хай присягається, що не займе, тоді вилізу.

— Отже не займу! — вигукнув Їжак і додав ображено: — Чого б же ми, під одним дахом живучи, не мирилися? Адже нам ціле літо разом жити!

Аж тоді Кріт, хоч і огиначись, і позираючи скося на Їжака, видобувся з нори і сів біля неї близьенько,— про всяк випадок.

— Ходімо в степ погуляємо, погмонимо,— сказав Їжак.—Ходімо?

— Про що ж ми з тобою гомонітимемо? — буркнув Кріт.— Як я сердитий, а ти ні.

— А так і гомонітимемо,— одказав Їжак.— Ти сердито, а я ні. Хіба, якщо вдачі у нас різні, то й сваритися неодмінно? Вдача — це таке: сказав їй "мовчи!", вона й мовчатиме. Треба тільки гарненько сказати. То ходімо?

— Ходімо,— не дужо охоче погодився Кріт.— Тільки як тобі починатиме хотітися їсти, скажеш...

— Гаразд,— погодився Їжак.— Як схочеться мені їсти, я почну бубоніти отако: бу-бу-бу... Тоді ти краще тікай.

І перший пішов із Куреня. А слідом за ним почапав і Кріт.

Степ уже вбирався у вечорову просинь. Спершу вона, як вода, вступила у видолинки, стала у полинових кущах та побіля них, а далечінь була вже вся синя. Над нею аж ген-ген крайнеба червоніла сонячна заграва та вітерець ледве чутно дихав.

— Я тебе од самого полудня ждав,— промовив Їжак любенько, бо таки бачив, що Кріт побоюється його.— Самому, знаєш, така нудьга. Мурахи — ті за роботою світа білого не бачать, все вештаються, як на пожежі. Та ще й дрібні вони дуже як для мене. Ти йому щось скажеш, а його й не видно. Хіба то балачка?! Павук, той усе мух виглядає... Обізватися ні до кого. А я, правду кажучи, як не голодний, люблю поміркувати з ким-небудь у парі, погратися, поспівать... А тебе нема й нема. Що ти там хоч робиш під землею?

— Риюся,— одказав Кріт.— Домівку собі будував. Три поверхи вже вивів, тепер ще один треба. Хороша тут земля, під Куренем, черв'ячків повно...

— Як — три поверхи? — здивувався їжак.— Хіба тобі просто нори мало?

— Мало,— сказав Кріт.— Ноги, бач, у мене хоч і дуженькі — і то лиш передні, та не бистрі; очі недобачають; голок, як у тебе, немає... Отож і доводиться рити не одну нору, а багато і на кілька поверхів. Скажімо, пішов дощ — так і знай: нижній мій поверх залле. Пішов більший — і другий залле. Куди подітися? Тікаю на третій, або ж на четвертий. А буває, Вужака вповзе. Ух! — по цих словах Кріт аж затремтів, а перетремтівши, сказав: — Очі світять, язик як голка... Правда, я йому теж пальця в рот не кладу, а поповоджу з поверху на поверх. В мене голова обертом іде, ну й він попокрутиться!

— А як на останній поверх зажене, тоді як? — аж зупинився од цікавості їжак.

— Ніяк,— усміхнувся Кріт, — З останнього поверху вихід є.

— Хо-хо! Попалися б вони мені! — реготнув Їжак.— Хоч вуж, хоч гадюка. Я б їм показав!

— То ж тобі, у тебе оно голки які,—сказав Кріт.— Ти за хвіст її вхопив і держиш, а вона хай собі колеться, доки сконає.

— Те-те,— образився Їжак.— І ти, бачу, мене за боягуза маєш. Вигадав хтось, що я зміїв за хвіст хапаю, і всі за ним слідом бовкають. А я, щоб ти знав, ніколи так не роблю. Я на них просто йду, грудьми, і хапаю не за хвіст, а за голову.

— Таж вони кусаються отрутно! — вигукнув Кріт.

— Ай що? Мені після того тільки свербить трохи; отрута їхня мене не бере.

— А нашого брата бере,— похнюпився Кріт.

Вони йшли бур'янами, часто ставали й прислухалися, бо степ є степ, тут усякого зустрінеш, і друга, і ворога. Бувало й так, що Кріт відставав, тоді доганяв Їжака, облизувався й казав сором'язливенько:

— Слимачок трапився.

І Їжак на те співчутливо покинував добрим гострим писочком і казав:

— Воно з того слимачка й наїдок такий собі, ну й то харч. Як голодний, то нічим не побракуєш. Я раніше, коли села ще не знав, теж, бувало, заморював черв'ячка всячиною. А тепер ні. Тепер аби лишень до села добився, а там знайду чим поласувати: і молоком, і яєчком, і яблучком...

— І молоком?! — здивувався Кріт.

— Атож. Оце, буває, виставлять хазяїни мисочку молока своїм прислужникам — котам, собакам тощо, а вони ще й носом крутять. То я вже не промину. А там, дивись, яєчко знайшов на гнізді — теж моє. Яблуко під яблунею трапиться — сюди його. Ти яблук ніколи не куштував?..

— А люди ж на те що? — спитав Кріт.

— Нічого,— усміхнувся Їжак.— Або кажуть: ХАЙ. Слово в них таке є. ХАЙ — це значить, я можу їсти все, що схочу. Гарне слово. Іще вони любляють казати: ЩОСЬ. Ото висьорбаю молоко з мисочки чи там яєчко вип'ю,— вночі, звісно,— а вдень приляжу десь під хмизком поспати і чи так перепочити — і чую: "О, щось уже молоко оно випило. А хай йому тямиться!" Інколи, правда, вгадують, що то я. А частіше — ЩОСЬ, кажуть, хох-хох... Ну і я їх не обижаю: я їм мишей ловлю, пацюків... Одне слово, жити можна!

— Можна,— мудро погодився Кріт.

І далі пішли мовчки, бо попереду вже виднівся шлях і гули дроти на стовпах. Тут не дужо розбалакуй, а краще дивися пильніш на всі боки та наслухай: бува, їде хтось возом чи велосипедом, а слідом пес біжить, язик висолопив, то вже неодмінно почує — і тоді клопоту не обберешся. Ні, краще помовчати...

А степ уже вгортався у прозелень, сонно зітхав утомлений за день вітрисько, і з-за стовпів на шляху сходив круглісінький червоний місяць.

— А що, може, вертаймо? — промовив тихенько Кріт.— Бо Курінь наш уже диви де.

І тільки він це сказав, як на шляху спалахнуло два величезних ока, і світло від них так різонуло приятелям у вічі, що вони аж заплющилися обидва.

— Скрутись!! — крикнув Кротові Їжак і став круглою колючою кулею.

— Зарийсь!! — крикнув Кріт Їжакові й де стояв, там і зник під землею, тільки грудочки вгору полетіли.

Потім повз них прокотився жахливий круглий гуркіт і подався, подався степом усе далі й далі, обмацуючи світлом своїх очей кожен стовп, білі чашечки вгорі на стовпах, співучі дроти і небо в зорях.

А коли вже геть стихло, Кріт, що сидів у своїй міленькій нірці-сховку, скулившись од переляку, почув:

— Вилазь, годі боятися. То машина поїхала.

— А ти їсти ще не хочеш? — обережно спитав Кріт.

— Он диви! — аж образився Їжак.— Чого це ти як з нори виходити, так і перелякався?

— Хтозна,— мовив Кріт, вилазячи з нори та обтрушуючись.

До Куреня підходили, коли місяць стояв уже вище стовпів на шляху. Світло його зазірало в одну Куреневу діру, а в другу пхалися ніч і зорі. Вітер спав, і спав на своїй круглій сіті Павук.

Біля входу в Курінь височіла гостроверха купка землі — та, що Мурашиний ватаг пообіцяв Кротові, а біля неї куняло десятків з чотири Мурах.

— Чого це вони не в норі? — пошепки, щоб нікого не розбудити, спитав Кріт у Їжака.

— А то Мурашині солдати,— одшепнув Їжак.— Такі в них порядки: одні сплять, інші мурашник сторожують.

І справді, один Мураха-солдат раптом ворухнув вусами і сонно тонюсіньким голосом гукнув своєму сусідові:

— Пильнуй!

Сусід одвістив те слово далі, і пішло воно навколо мурашника, сонне та зморене:

— Пильнуй!..

— Пильнуй!..

— Пильнуй!..

— Ну то на добраніч,— сказав Їжак до Крота.

— Добраніч,— тихенько одказав Кріт. І раптом засміявся, шепочучи: —Ой!.. Хі-хі-хі... ой!..

— Чого ти? — аж злякався Їжак.

— Та то я... ой! — згадав, як мене вранці Мурахи лоскотали...— ніяково промовив Кріт і вже прицілився був шаснути в нору, як Їжак сказав:

— Слухай, Кроте, як же це воно в нас так вийшло, що за всю мандрівку ти ні разу й не розсердився?

— Я ж послухав твоєї поради,— розважливо мовив Кріт,— і сказав своїй сердитості: "Мовчи мені!" От вона й мовчала.

— Ба! — зрадів Їжак.— Як схоти — так і зробиться! З тим і вшевкалися в нори спочивати до ранку.

А разом з ними, радіючи, що не сам у світі і не дарма тут стоїть, заснув серед місячного сяйва і старий Курінь.

Тиха і тепла стала ніч над степом. А місяця, а просинюватого сяйва, а тіней — від кожної бур'янинки, від кожної грудочки. А від Куреня — ледь не на півстепу, ще й від тополеньки тоненька в гілочках тінь.

І в синій місячній купелі по степу — стовпчики, стовпчики... То стануть і стоять, то зникнуть геть. І знову стануть.

Ф'ють, ф'ють...— між собою пересвистуються — ближче од Куреня, далі, ще далі...

Куняють Мурахи-вартові, куняють.

Аж ось якийсь пробуркався, ворухнув вусами і спитав у сусіди:

— Хто свистить?

Прокинувся й сусіда та до найближчого куняйла:

— Хто свистить?

Отак і питаються один в одного.

А то Ховрашки гасають степом. То зведуться на задні лапки і стоять стовпчиками, щоб глянути, що там коїться, по степу при місяцю, то знову сховаються в бур'янах чи борознах.

А місяць сміється вгорі.

Ф'ють, ф'ють, ф'ють...— свиськає увесь степ. І сяє синьо.

І ледь чутно дихає уві сні Курінь старий, і пахне ледь-ледь мале тополеня — теж зморене сном.

А вдалині край степу, за селом, біліє вузенька смужечка поміж хатами й садами — то повертається із своєї мандрівки по всіх усядах на землі новий ранок.

Солодко спиться такої години Куреневому братству — і в норах, і під острішком.

Ходи, біда, стороною

...І ніхто з Куреневих помешканців, а також сам Курінь, не сподівався, яка то біда ждала їх уранці. А сталося от що.

Як тільки сонце виринуло з-за перелогів і степ усміхнувся до нього рум'яними росами, почули куренівці далекий грізний гуркіт, що все наближався і наближався. Двигтіла від нього земля, дрижало Їжакове кубло та Кротова й Мурашині нори, і Павукова сіть дрижала дрібненько.

Прокинувся Їжак, заблищав з кубла нажаханими очима, забігали мурахи коло мурашника, розпачливо заметався по своїй павутині Павук. Тільки Крота не видно було; він кидався глибоко в норі з поверху на поверх свого житла і не тямив, що воно там коїться нагорі. Ні, вчорашній гуркіт був не такий. Вчорашній гуркіт схожий був на один грім, а цей, що наближався,— на сто!

Потім ці сто громів підкотилися до самісінького Куреня і знишкли, наче їх і не було. Тільки дим огорнув Курінь густою хмарою, такий ядучий, що й не продихнеш.

— А що, хлопці,— сказав хтось дуже голосно,— приорем старого Демидовича а чи пожаліємо?

Зачувши ці слова, Їжак, що скрутився був у колючу кулю, хутко випростався і забігав по Курені, шепочучи усім своїм побратимам:

— Кажіть мерщій отако: "Ходи, біда, стороною! Ходи, біда, стороною!" Тоді вона піде. Кажіть!

І загуло все товариство разом.

— Ходи, біда, стороною! — сказало дев'ять тисяч чотиреста мурах.

— Ходи, біда, стороною, зек-хек... — вихекував Павук, бігаючи кружками по своїй сіті.

— Ходи, біда, стороною! — гукнув з нори Кріт.

А Їжак знову скрутився (про всяк випадок) і шепотів собі в груди:

— Ходи, біда, стороною! Ходи, біда, стороною!

— А навіщо нам його приорювати,— сказав другий, лагідніший і тихіший голос. Дивіться, скільки тут всякої степової братії оселилося! Оно Їжак зіщулився, он Павучисько гасає з переляку, нора оно свіжа кротяча, мурах ціла туча... Хай вони собі живуть! А Курінь давайте однесемо за пагорбок на солонці. Хай стоїть там, може, комусь іще в пригоді стане.

І тут Курінь уперше за багато-багато років сказав раптом:

— О-о-ох!

І піднявся вгору, і повільно поплив над землею, даленіючи. А Їжак з мурахами та Кротовою норою zostалися просто неба і чули, як Курінь усе тихіше й тихіше казав:

— Ох-ох... Ох-ох... Доки й затих.

І тут немовби з-під землі вродився Ховрашок, став стовпчиком на задні лапки і засвистів, і загукав до Куреневого товариства оддаєки:

— Сюди, сюди! Курінь ваш тут!

І тополєня з-за пагорба махало тонєнькими гілочками, наче кликало: "Сюди, сюди!"

— Ходімо! — вигукнув Їжак і перший рушив бур'янами вперед, до Курєня.

Слідом за ним подався й Кріт, мружачись од сонця. А за Кротом потяглася й довжелезна чорна нитка Мурах з ватажком попереду.

Тільки Павука не було. Його понесли, бачся, разом з павутиною і Курєнем.

Лісова сторожка

Як одспіває хурделицями зима, як віддзвонить вона ожеледцем — тонєнькою і блискучою, мов кришталь, кригою на кущах та деревах, і сонєчко вгріє землю та води, збирається Данило Коряк до лісу, до своєї сторожки. Там він має оберігати од усякої напасті цілий лан лісової

розсади: дрібненьких дубків, що недавно ще спали у жолудях, а весною проклюнулися із землі двома-трьома листочками та й пішли в ріст, берізок, в'язків, кленочків, осичок і приземкуватих пухнастих сосонок, схожих на їжаків.

Збирається Данило довго, бо треба йому взяти з собою чимало всякого начиння. А зібравшись, вирушає в дорогу, кликнувши за собою малого, проте бідового песика Кузьку — він бо справді як той жучок, що живе на колосках,— рудий та криволапий.

І йдуть.

За плечима у Данила напханий усячиною лантух та рушниця, на ногах поклеєні великими латками (щоб не протікали) гумові чоботи, а на ремінці поверх старенького піджака — шкіряні торбинки з набоями.

Чого тільки немає у Даниловому лантусі: тут і ніж, і ложка, і шматок дроту, і казанок; пшоно і сало, цибуля й борошно, картопля й сіль, хліб і сухарі; а ще великі садівницькі ножиці, пилка, сокира, терпуг; а ще гачки, важки та поплавці до вудок; ще коробочок десять сірників, загорнутих у шмат парусини, щоб не одвологли в дощ. І хоч як важко правити Данилові свою ношу, аж згинається старий, одначе несе, бо знає, що без усього того добра, що в нього за плечима, в лісі, далеко од села, не проживеш. Схотілося тобі, приміром, їсти — зробив із трьох паколів триніжок, почепив до нього на дротинці казанок з водою і вари собі куліш, галушки чи кашу; треба заготовити дрівець сухих та поховати у сторожці од негоди — взяв пилку, сокирчину, напиляв, наколов, у куточку поскладав і сиди собі в лісовій хатині та слухай, як шумить дощ у деревах; треба підстригти якийсь саджанець, щоб рівненько ріс,— ось тобі ножиці, підстрижи; затупилася пилка і сокира — маєш терпуг, нагостри; закортіло юшки з рибою,— поладнав вудки, пішов до річки та й лови, що піймається.

І так цілісіньке літо, і в село немає чого швендяти раз по раз то за тим, то за сим — усе маєш при собі.

Йде Данило хутко, бо високий на зріст і цибатий, як лелека. Ступне Данило крок-два, а Кузьці треба ступнути десять, то доводиться йому бігти, хекаючи та висолопивши язика. У Кузьки неоднакові вуха. Як у Данила на шапці: одне стримить угору, друге — вниз. У Кузьки теж: одне нашорошене, друге опало і теліпається, як неживе, як ганчір'яне.

Дорога до лісу низова, де-не-де перелита повинню, хоч і не глибоко: Данилові можна перебрести, а Кузьці треба оббігати кружка, по сухому, якщо старий не візьме його під пахву та не перенесе. Проте Кузьці дужче подобається оббігати, бо по дорозі можна буде погавкати на лелек, що, немов сажнями, обмірюють кроками калюжки, шукаючи поживи. Кузьки вони не бояться, знають уже його жартівливу вдачу: підбігти близенько й погавкати. Адже вони щовесни прилітають сюди, а Кузька щовесни йде в ліс, то й звикли до нього. Тож коли Кузька підкочується до них на своїх кривих, як дужки, лапках, заливаючись дзвіночком, вони, тільки для годиться, роблять два-три широких кроки, тоді обома ногами підштовхуються од землі і злітають. Відлетять трохи і знову — тупць ногами об землю: сіли.

А Данило сердиться на Кузьку за тоті жарти, зупиняється й каже суворо:

— Чого ти до них в'язнеш? Вони ж тебе не займають? Не займають. От і нехай собі пасуться.

Тоді Кузька шулиться, присідає на лапках і зводить угору на Данила винуваті очі. Коли ж Данило повертається до нього спиною. і рушає далі, Кузька знову пускається вскоки та видивляється, на кого б йому хоч разочок гавкнути або хоч погарчати...

Аж ось і ліс. Він зустрічає Данила, як тата: гілля немовби одхиляється з-понад стежки, щоб він часом не вдряпнувся, пеньки немовби одступають від неї, щоб він часом не спіткнувся. А сонечко сіється крізь молоде листя та цвіт диких яблунь на стежку, і вона весело ряботить Кузьці в очах. Можна б гайнути поміж кущами, зайця вигнати чи наскочити на їжака, покачати його лапою по траві та погарчати несердито, граючись. Але в кущах роса, а мокнути Кузьці не хочеться, і він смирно чимчикує за Данилом, пригадуючи сторожку: дим од багаття, од якого йому чхалося, смачні риб'ячі голови, якими його щовечора частував Данило, теплий затишок під поріжком у сіні, де він спав уночі, а як хотілося, то і вдень. Спомин цей звеселяє Кузьку, йому кортить швидше до сторожки, то він вискакує поперед Данила, дріботить лапами, швидко-швидко виляє хвостом і дивиться на господаря так благально, немов каже йому: "Гайда біжка!"

— Не спіши з-поперед батька в пекло,— розважливо мовить Данило, проте йде швидше, бо й сам скучив за своїм лісовим житлом і самому нетерплячка побачити його.

Коли ж опиняються на просторій галявині, вкритій рівненькими рядами саджанців — старші деревця вищі, середульші нижчі, а наймолодші зовсім при землі,— Кузька, забачивши сторожку, мчить до неї, вже не озираючись на Данила, й тонюсінько гавкає, не гавкає, а дзяволить.

За зиму сторожка — хатка об однім віконці й під соломою — постаріла, дужче вгрузла в землю, стоїть під самісінькою горою серед грушевого та черемхового цвіту, як вулик. Кузька оббігає її кругом, шкребеться лапами в низьке віконце, що немовби вицвіло за зиму, тоді кидається під поріжок до свого кубла. Але там вогко, сіно пахне цвіллю, дошки — грибком і трухлявиною. Незатишно. Кузька задки вибирається з-під поріжка, біжить до старого кострища, де минулого року так весело цвіло полум'я над багаттям, пахло юшкою та свіжою рибою, але зараз тут лише вмокле в землю вугілля, вогкість та ціла черінь грибів-поганок навкруги. Їхньою духу Кузька не зносить і сердито пирхає.

Тим часом підходить Данило, скидає з плечей лантух на лямках з мотузка, знімає і ставить під стіну сторожки рушницю, одмикає двері, промовляючи до Кузьки:

— Ну, от ми й дома, Кузько. Тепер будемо хазяйнувати вдвох... Доки Данило порається біля замка, Кузька нетерпляче витанцьовує

коло його ніг, тоді стає на задні лапи, а передніми упирається в двері, ніби хоче підсобити старому ті двері одчинити, бо за зиму вони поіржавіли в петлях, набрякли і подаються неохоче. Та Данило налягає на них плечем, Кузька — лапами, і вони, гучно зарипівши, відчиняються.

У сторожці сутінь та вистояний за зиму холод, що причаївся тут ще з осені. Кузька хутко обнишпорює темні покутки й натрапляє на своїх давніх знайомих: залізні граблі, лопату, сапу, ящикок з цвяхами, що пахнуть іржею, старий розплесканий молоток та коритчатка з насінням, від яких сходить дух берези, дубка й сосни.

Тим часом Данило виносить на сонце стару ковдру, щоб теплий вітерець вивіяв з неї холод, згрібає в оберемок вологе сіно з ліжка й теж виносить надвір: хай сохне. З оберемка випорскують додола дрібні мишенята й сірими грудочками розкочуються по долівці.

— Ти ба! — дивується Данило, високо зводячи брови.— Сиплються, як горох.

Кузька погнався був за одним, але не догнав. Оббігав усюди — немає, то спинився посеред сторожки, широко розставивши передні лапи й здивовано глипаючи на Данила: куди ж вони поділися?

— Ти не за своє діло не берися,— каже йому Данило.— Ти ж не кицька? Отож. Ходімо краще робити опудала. — Дістає з-під ліжка в'язку всякого ганчір'я, бере молоток та ящикок із червоними від іржі цвяхами й виходить надвір.

Кузька біжить слідом, раденько виляючи хвостом, він знає: зараз, як і торік, і позаторік, почнеться найвеселіша робота.

Данило сідає на поріжку, розв'язує ганчір'я і по черзі розпинає в руках подрані сорочки, штани, піджаки, кофти, примовляючи:

— З оцього рам'я зробимо, Кузю, мене, бо це моя одіж; з оцього — бабу Оксьоншу, бо це вона дала кофту й фартушину; а з оцього — діда Миколайчика, бо це його піджак.

Кузька повискує од захоплення, бо впізнає і стару Данилову сорочку, що геть розлізлася на спині од поту, і кофту крикливої баби Оксьонші, до якої він частенько бігає взимку у двір, щоб поласувати там шматочком хліба, впізнає й піджак діда Миколайчика, що завжди свариться на Кузьку, як десь його побачить, та гримає: "Пш-ш-шов вон! Ти курча задушив? У-у-у, я т-тобі!.. "

Кузька не займав Миколайчикова курчати, його взяла сорока, тому, коли побачить діда, женеться за ним і гавкає скільки здужає: щоб знав, як нападаться ні за що!

Назбиравши побіля сторожки сякого-такого паліччя, Данило знову сідає на поріжку і заходжується клецькати молотком та цюкати сокирчиною: стукне по гвіздочку, тесне раз-удруге, пововтузиться з ганчіркою, доки напне її на палиці, хек! — і застромить у землю біля порога "себе", у своїй драній сорочці та картузі, в якому виходив півжиття. Пововтузиться трохи — виходить "баба Оксьонша"; ще трохи — і є "дід".

Ні "Данила", ні "баби Оксьонші" Кузька не займає, тільки бігає навколо них та вищить. Коли ж Данило встромить у землю "діда Миколайчика", Кузька враз хапає його за полу піджака й смикає сюди-туди, доки не звалить усю споруду. Данило, дивлячись на те, сміється й каже:

— Годі, Кузю, годі, бо поламаєш мені мою роботу.

Тоді бере па плечі всі опудала, несе на ту грядку, де недавно зійшли молодюсінські дубки, вербички та берізки — ними люблять ласувати гайворони й вепри,— і розставляє: з одного краю грядки "себе", з другого — "діда Миколайчика", а посередині — "бабу Оксьоншу". І пояснює Кузьці:

— Баба хай отуто стоїть. У неї голос такий, що в усі кінці буде чути, як закричить.

І тихенько сміється, бо як же та "баба" буде кричати, як то не вона, а тільки опудало, вбране у неї...

По тому Данило обходить увесь лан, часто зупиняється або присідає навпочіпки, хитає головою, прицмокує язиком, айяяйкає і каже до Кузьки:

— Бач, що наробили, кляті розбишаки, ай-я-я... Пропало деревце. Кузька обнюхує свіжозриту землю, поруч якої лежить дубок з

одгризеним корінням, підгинає хвоста і жалібно скімлить: боїться, бо земля пахне вепрячими писками...

Коли розсадник обійдено, Данило повертається до сторожки, збирає дрівця, наладнує триніжок і розкладає багаття. Дим від нього підіймається у гілля дерев, і тоді здається, ніби не тільки дика груша, що біля сторожки, цвіте, а й усі до одного дерева цвітуть.

Набігавшись за день та нахвилювавшись, Кузька лягає біля багаття, кладе голову на передні лани й, не кліпаючи, дивиться на вогонь. А сонце сідає й сідає за гору, поволі змовкають пташки в лісі — заходить вечір.

Так починається лісове життя Данила та Кузьки.

Однокрил

Днів зо три Кузьці роботи на розсаднику немає, тому що гайворони спершу бояться опудал. Налетять із лісу великою крикливою зграєю, тільки замахнуться сісти на лан, аж гульк — "Данило" порожніми рукавами на них махає, "дід Миколайчик" ляскає полами піджака, а "баба Оксьонша" так лопотить фартушиною, що годі підступитися.... То чорнокрилі розбишаки відлітають геть і сердито та хрипко перемовляються між собою:

— Кр-р... Кр-ра-а...

Не поживились, того й сердяться.

Однак минає день-другий, гайвороння звикає до опудал, любісінько походжає поміж ними та вишукує здобич: набачить молоденький пагін, що тільки-но виткнувся з землі,— хвать його дзьобом, як обценьками, смик — і трощить. Отоді Кузьці роботи та роботи. Ховаючись за деревцями, він тихо, інколи навіть поповзом, підкрадається до найбільшого гурту і з лютим гарчанням кидається до першого-ліпшого птаха. Налякане гайвороння хльоскає крильми, злітає вгору й свариться на Кузьку:

— Кр-р... Кр-р...

Так було щороку.

А це трапилася Кузьці несподіванка. Підкрався до зграї, що походжала неподалік од "баби Оксьонші" та вишукувала пагінці, де молодші, налетів на неї вихором і прогнав.

Тільки один птах не злетів, а, тягнучи по землі крило, одбіг трохи й зупинився, наставивши на Кузьку хижі блискучі оченята.

Кузька ошкірив зуби і в два стрибки опинився коло гайворона. Той каркнув, випростався на ногах і так стукнув Кузьку дзьобом у лоб, що він аж заточився і заскімлив. А гайворон тим часом поволік своє вивихнуте крило далі, все озираючись та погрозливо каркаючи. Кузька не погнався за ним удруге, бо голова йому паморочилася, а в очах стояв туман. Полежав трохи, пошкріб лапою вдарене місце, поскавучав тихенько від болю та й поплентався до сторожки. І одне його вухо, що звисало вниз, ображено теліпалося...

— О?! — зустрів його Данило, який саме варив кашу під грушею.— Обсучок ударився з розгону, чи що? — і поторкав пальцем Кузьчин лоб.

Кузька жалібно писнув і притулився до Данилової ноги.

— Ну то йди полеж, воно минеться, минеться,— лагідненько порадив старий.

Кузька поліз під поріжок, де йому вже було послано сіна, і скоро заснув. Уві сні йому ввижався великий чорний птах, що підступився до нього покрадьки й цілився своїм залізним дзьобом просто в око. Кузька здригався й сонно гарчав.

Прокинувся він аж тоді, коли сонце сховалося за гору. Небо там було червоне, і вода в калюжах поміж молодю травою, і цвіт на груші також були червоні. Кузька потяг носом повітря, і враз йому забулися і живий гайворон, і той, що снівся: повітря смачно пахло димком і кашею. Кузька облизнувся, струснув сіно, що набилося йому в шерсть, і пішов до вогнища. Воно вже пригасло, тільки жаринки деінде яскраво жевріли крізь попіл. Але не встиг Кузька зробити й двох своїх крочків, як зупинився, вкрай здивований: біля казанка з кашею, що вичахла під кущем, стояв гайворон з опалим на землю крилом і доставав дзьобом пахуче їстиво. Каша була ще, мабуть, гаряча, бо, вхопивши грудочку, гайворон одразу ж кидав її на землю і ждав, доки вона охолоне, тоді пожадливо ковтав.

— Гр-р... — загарчав Кузька, однак підійти ближче не посмів.

— Кр-р-р... — сердито сказав гайворон і знову поліз дзьобом у казанок.

— А що це в нас за гість отакий шкідливий? — вийшов із гущавини Данило з оберемком дров.

Гайворон повів на нього сірим дзьобом, присів перелякано, потім рвучко звівся на ноги і пострибав у кущі, тягнучи крило, а Кузька закрутився, як дзиґа, й раденько задзяволив.

— Е-е, та він підранений, бач, однокрил,— сказав Данило й пішов у кущі. Незабаром він повернувся, тримаючи в руках гайворона. Птах сердито каркав, бив крилом Данила по грудях і намагався клюнути його в руку. Тоді Данило піймав розчепіреного дзьоба, затис у кулаці й тихо та лагідно засміявся:

— Під-дожди, підожди биться, дурненький,— став біля казанка навколішки і заходився годувати прибуду кашею просто з ложки.

Спершу птах одвертав од неї дзьоба, тоді клюнув раз, удруге — і за хвилю ложка була вже порожня.

— Отако, отако! — весело приказував Данило, а Кузька швидко-швидко тупцяв передніми лапами й повискував — теж весело, бо як і він їв, то господар приказував отак само.

— Ти, Кузьмо, його не займай,— сказав Данило, пускаючи птаха на землю.— Бачиш: не годен він ні харчу собі добути, ані в гніздо злетіти. Однокрил! О, так ми його й прозвемо.

Потім вечеряли Данило й Кузька — Данило прямо з казанка, а Кузька із свого черепка. А Однокрил пострибав під кущі і там причаївся.

Після вечері Данило з Кузькою подалися на розсадник подивитися, чи не заподіяно там якоїсь шкоди, а Однокрил вибрався з кущів, присів біля вогнища і дивився на жар: він, як і всі гайворони, любив блискуче.

Було вже зовсім поночі, коли Данило та Кузька повернулися до сторожки. Старий покурив біля порога, покашляв, побурмотів щось сам собі й пішов спати. А Кузька обнишпорив усі кущі довкола, шукаючи Однокрила, і, не знайшовши, побрався в своє кубло. Тільки просунув толову під поріг, а звідти:

— К-р-р...

Кузька зіщулився, припишк, боячись навіть поворухнутися. Так і заснув: голова під порогом, спина надворі. Та вже другої ночі Однокрил упустив під поріг усього Кузьку й не сварився, бо вдвох було тепліше спати. Так вони й зажили у мирі та злагоді. Вдень Однокрил ходив пастися на молодій траві, а ввечері повертався, неодмінно несучи в дзьобі щось блискуче: або ґудзик, або скляночку, або ще якусь цяцьку. Принесе, покладе біля порога й роздивляється. Кузька теж роздивлявся, торкав знахідку лапою, нюхав і кліпав очима: що в ній цікавого? Тільки в боки мулятиме. Однокрил-бо всі ті блискітки носив у кубло. І вдень, коли сонце пробивалося крізь щілину під поріг, там усе сяяло, як у казковій скриньці з коштовностями... А Однокрил, якщо не пасся, перекладав свої скарби з місця на місце і все не міг на них надивитися.

Нічний злодій

Довгі та моторошні Кузьці перші лісові ночі. Доки шарудить сіном, ладнаючи постіль у своїй маленькій хатинці під поріжком, нічого йому, крім того шарудіння, не чути: у лісі здається тихо, мирно, притуляйся бочком до Однокрила, заплющуй очі й спи. А як тільки вляжеться й сіно знишкне, приходять до нього всякі страхи — великі, малі а ще менші. Ліс видається тоді величезним чорним чудовиськом, що підкрадається до

сторожки, зазирає у вікно, нишпорить попід стріхою, обнюхує поріжок і мацає своєю волохатою лапою, хто там є.

Удвох з Однокрилом, звісно, веселіше, не те що минулого літа, одначе страшненько. Однокрилові що? Поїв, погрався своїми блискітками і спати. Як той постоялець! А Кузьці розсадник сторожувати треба. Тут наслухай та наслухай.

Ба, чути!

Цок, цок, цок,— по стовбурі, по гіллі, по листі... Хрясь — і зачалося щось біля самісінького поріжка.

Кузька наїжачився (а Однокрил спить!) і завмер, не дихаючи: хто це?

А воно ніхто. Суха гілочка на дереві одломилася, падала на землю і чіплялася за живе ще гілля. А упавши — принишкла. От і все. І можна спати.

Але — що це знову? Трава торішня зашелестіла. Спершу далеко, потім ближче, ближче. Ось уже зовсім нібито поруч!

Кузька підхопився на тремтячих лапах (а Однокрил спить!), вигнув спину дугою і загарчав. Не дуже голосно, але не дуже й тихо, а так, щоб страховисько оте трав'яне, якщо воно вже близько, почуло і втекло геть, а якщо далеко, хай краще не чує і йде собі своєю дорогою.

А це й не страховисько ніяке, а миша в траві крадеться до зернини вареної пшениці, що Данило вранці, по рибу йдучи, загубив із торби. Знайшла, з'їла і подалася стежечкою вперед, до річки: може, старий ще одну зернину загубив?

І знову тихо в лісі. Тільки струмочок під горою, неподалік від сторожки дзуремить поміж камінцями, до річки поспішає. Чого він

завжди поспішає? Адже річка від нього не тікає, бо її тримають круті береги, і вона щорік на одному й тому ж місці.

Кузька вже став був дрімати, як раптом у пітьмі щось закричало, лунко шелеснуло по листі і — вмовкло. Кузька забився в куток свого

гнізда (а Однокрил спить!) і загавкав од страху: хто кричить опівночі в лісі?

А то птаха — бусол. Заснула на дереві, та так солодко, що й кігті, якими за гілку вчепилася, розціпила уві сні і почала була падати вниз. І, падаючи, кричала з переляку. Потім згадала, що є ж у неї крила, махнула ними раз-удруге і знову опинилася на гілляці. Навіщо ж було галасувати? Ах, яка незатишна ніч випала.

Заснув Кузька аж удосвіта. І то ненадовго, бо почув крізь сон, як поблизу щось важко засапало й сказало:

Хр-ро! Хр-ро!

Кузька задки виборсався з-під порога (а Однокрил спить!), огледівся й завмер од переляку: край розсадника, високо підкидаючи землю довгим писком, рився величезний вепр.

Виверне молоденьке деревце, хрум корінець — і плямкає, а іклами клацу, клацу — наче хтось камінь об камінь товче... Кузька вже хотів був шаснути назад, під поріг — хто ж подужав таке одоробло! — та не встиг: від ранкової прохолоди те сталося чи з переляку — чхнув! Вепр перестав жувати, незграбно, всім своїм важким тулубом повернувся до Кузьки й погрозово хрюкнув. Це розсердило Кузьку: шкодить та ще й погрожує?!

Він дзвінко загавкав і кинувся на злодія, забігши збоку. Доки вепр вайлуватو обернувся до нього передом, Кузька встиг укусити його за задню ногу й відскочити. Вепр закрутився на всі боки, люто хрюкав і

цілився підчепити Кузьку іклами. А Кузька навколо нього — як покотьоло: то за ногу, то за хвіст ухопить розбійника, аж той кувікає від болю. На ґвалт виліз із-під порога Однокрил. Підскоком, махаючи здоровим крилом, він теж підбіг до вепра й сердито каркнув.

Той на нього навіть не глянув, а, влучивши мить, підкинув Кузьку писком угору так високо, що він полетів, як м'яч.

Цього Однокрил уже не стерпів — скочив вепрові на шию й з усієї сили клюнув його поміж вуха...

Хтозна, як би все це скінчилося, коли б із сторожки не вибіг Данило — сонний, у самій білизні й з рушницею в руках. Побачивши бійку, вигукнув:

— А, то це ти, розбишако довгопиский! — Клацнув курками, підняв рушницю вгору і шарах! шарах! із обох цівок, так що полум'я з них сягнуло до півгруші, а дим огорнув сторожку зо всіх боків, наче вона горіла.

Вепр кинувся навтьоки. Однокрил ще трохи й проїхався на ньому, тоді зіскочив на землю і разом з Кузькою пішов до сторожки.

— Молодці, хлопці! — похвалив їх Данило.— Бачте: хоч і слабенькі, та сміливенькі, та вдвох, а воно вже й гурт! — і погладив обох.

А в лісі тріщало галуззя під ратицями втікача, чвакало багно на болоті все далі й далі, і незабаром стало зовсім тихо. Однокрил поліз у кубло й одразу ж заснув. А Кузька ще довго чхав од порохового диму, у вухах йому дзвеніло від пострілів, і весь він тремтів од недавнього страху та втоми. Тоді вкублився гарненько в сіні і так заснув, солодко похрюпуючи.

Як спіймали розбишаку

Якось уранці повернувся Данило од річки без риби й сказав Кузьці:

— Завтра, Кузьмо, вставай раненько, підемо ловити великого розбишаку-соменка. Бач: вудки мені осьдечки порвав, як павутину.— І показав Кузьці порвані вудки.

А було так. Піймався Данилові лящик невеличкий. Став тягти до берега, вже й рибину побачив — срібно так блиснула при ранковій зорі — аж раптом вудлище зігнулося в дугу, жилка нап'ялася, як струна, бринь! — перервалася. А Данило ледь не впав.

— Що ж воно за причина? — здивувався і закинув другу вудку, а порвану відклав. І знову поклувало, і знову блиснула рибина. Цього разу Данило дотяг її ледь не до самого берега, та враз вода біля неї закипіла буруном, бринь! — і ні рибини, ні жилки, одне вудлище в руках зосталося... Проте Данило встиг побачити широку й чорну, як насмолене човнове днище, спину величезного сома.

— Еге-е,— сказав сам собі.— Так це не сом, а достеменний соменко!

Данило й раніше чув од рибалок, що в цих місцях завівся з минулого року сом-велетень і що він хапає не тільки всяку рибу, а й гусей, і вутят, якщо вони пропливають неподалік від його підводного лігва.

— Стривай же! — посварився Данило пальцем, забрав свої збавлені вудки і пішов до сторожки.

До смерку полов бур'яни на розсаднику, тоді розіклав багаття й заходився кувати великий гачок. Устроить в жар товсту негнучку дротину, розпече так, що вона аж біла зробиться, і клепає молотком до обуха. Іскри летять на всі боки, як джмелики, так що Одрокрил ледве встигав за ними очима: спіймати б хоч одну та в кубло...

Доки зварилася юшка, гачок був готовий. Данило нагрів його ще раз, тоді швидко вихопив із жару щипцями і кинув у кухоль з водою.

Чш-ш-ш,— сказала вода й жбухнула парою.

А гачок після того став ще міцніший.

Данило прив'язав його до мідної та довгої мотузки, почепив недалеко від гачка свинцеве грузило, повечеряв з Кузькою та Однокрилом і пішов спати.

Другого дня встав рано, покликав Кузьку, і вони почимчикували до річки, обминаючи росяні кущі.

— Отуто він живе,— сказав Кузьці Данило, вказуючи на чорну воду під кручею.— Так що цс-с, не гавкай, бо злякаєш. А я піду піймаю йому живця.

Скоро Данило й повернувся, тримаючи в руках широку, як долоня, рибину.

— Зараз ми його припнемо! — похвалився, почепив рибину на великий гачок, розмахнувся й кинув у воду, а другий кінець снасті намотав на руку.

Та не встиг ступити й кроку, як його раптом так смикнуло, що ледве у воду не полетів. Добре, що встиг ухопитися вільною рукою за тоненьку осику.

— Помагай же й ти, Кузько, бо він мене розчахне! — закричав Данило, хитаючись разом з осичкою, що гнулася ледь не до самої землі.
— Ось диви, диви, що він ро-о-обить! Ай-я-я!

Кузька ж радесенько бігав навколо Данила з осичкою і заливався дзвоником, а сом від того ще дужче злякався і ще дужче смикав

вудку.

— Поможі-іть! — заволав Данило.

Тут прибігли рибалки, ухопилися гарненько за мотузку, регочучи та покрикуючи: "Раз-два!", витягли сома на берег й усі гуртом попадали на нього, щоб знову в воду не скочив.

Коли сом уже не бився хвостом і не підкидав рибалок, його піддали Данилові на плечі й засміялися:

— Та він, дядьку, довший од вас!

Бігти назад, до сторожки, Кузьці було страх весело, бо сомів хвіст тягся по землі й Кузька грався ним.

— Не наступай там, бо мені й так важко! — просив Данило, хекаючи.

А вдень до сторожки під'їхала підвода, поклали сома на віз і повезли в село, у піонерський табір, щоб діти поласували солодкою соминою.

Відтоді домашня птиця вже не боялася плавати в річці, бо ніхто на неї більше не нападав.

Додому, додому...

Так непомітно й літечко збігло. Сонце стало нижче ходити над землею, і хоч було воно яскраве та веселеньке, вже не гріло, як раніше. На груші, що ніби ще цвіла, жовтіли кругленькі пахучі гнилички й осипалися додолу, а деревця на розсаднику підросли, уквітчалися

густим листям — тепер їм ні гайворони, ні вепри не страшні: гайворони не подужають висмикнути, вепрам зміцніле коріння не смакує.

І от настав день, коли Данило востаннє обходить розсадник, обмотує перевесельцями з сіна наймолодші деревця, щоб не мерзли в люті морози, а старіші й так перезимують. Тоді каже до Кузьки:

— Будемо, Кузьмо, збиратися та вирушати додому.

Невесело каже, бо йти йому з лісу не хочеться: звик тут за літо серед зеленого шуму дерев, тиші та ясного сонечка...

І знову, як і весною, складає Данило у лантух своє добро, замикає сторожку, рушницю у руки і гайда. А ліс прощально шумить йому услід і ронить пожовкле листя під ноги. Данило думає про те, що незабаром настане зима і йому треба буде щовечора, натягши на плечі кожух та прихопивши рушницю, йти на колгоспні ферми сторожувати худобу. А Кузька радіє, бо скучив уже і за крикливою бабою Оксьоншею, і за хлібом, умоченим у молоко, і за приятелем своїм Шарком із сусідського двору...

Вийшли з лісу на луки. Сіно тут уже було давно скошено й звезено у стоги, лелек не видно, відлетіли, тільки ящірки шастали інколи обіч дороги та маленькі сірі пташки-посмітюшки спурхували попереду.

Вже недалеко було до села, коли Данило з Кузькою почули позаду:

Кр-р... Кра...

Оглянулися — Однокрил! Біжить підстрибом, махає одним крилом, а друге по землі волочиться.

— О! — весело сказав Данило.— А ми з Кузькою думали, що ти у своєму лісі зостанешся. Правильно зробив, що не покинув нашого гурту. Бо самому добре, а гуртом краще!

І далі пішли втриох: попереду Данило, за ним Кузька, за Кузькою Одинокрил.

Біла мара

Не було ще такого літнього ранку, — хіба вже каміння з неба,— щоб дід Арсен, прозваний Бушлею, всидів дома. Де там! Як тільки над обрієм зажевріє велика досвітня зоря, вже Арсен на ногах. Почепить через плече стару шкіряну торбу з пареним зерном що пахне кутею (рибі на принаду), убгає в кишеню круглу бляшану баночку з великими й малими рибальськими гачками, вудки в руки і — гайда до річки. Йде помалу, бо, як сам каже, ноги вже не козацькі — болять од старості.

А надворі світає й світає. На луках туманець при самій траві стелеться, лелеки вздовж болота походжають — як матроси: у чорних штанях та білих-пребілих сорочках. Походжають, походжають на своїх тонких та довгих ногах, потім, дивись, ізнявся котрийсь, полетів, а в червоному дзьобі — жабеня: дітям своїм, лелеченятам, сніданок поніс.

— Ба! — скаже тоді Арсен, задерши голову до лелеки.— Ухопив, кажеш? Ну, неси, неси, погодуй своїх голопуцьків...

І чимчикує собі далі. Вудки на плечі колих-колих, гачки в баночці брязь-брязь... Уже й до річки недалеко. Вологою з лісу потягло та мокрою глиною з круч.

На річці теж туман. Та такий густий, що й води крізь нього не видно, а тільки чути, як вона шепелявить у кущах верболозу — течія сильна.

— Кахи, кахи! — закашляє Арсен, бо важко йому у тумані дихати. А з-під кручі котрийсь ранній рибалка:

— Ану, дідусю, не кашляйте лишень, бо всю рибу порозганяєте! — жартує.

Постое Арсен трохи над кручею, погмонить з рибалкою та й покашляє далі. Тільки-но вибухає Арсен своє "кахи!", так поперед нього або сонний заєць підскочить і дремене геть, або припутень з гнізда зірветься, або вепр злякано хрокне й затріщить сухим хмизом, тікаючи... Боятися лісовики дідового кашлю.

Іти Арсенові недалеко: до того місця, де верба у воду впала, як він був ще молодий. Упала та й досі лежить, бо таки міцно вчепилася корінням за кручу.

Якої тільки риби не водиться біля тої верби дідової! Вдень соми-вусачі в корчакуватому гіллі сплять, уночі вайлуваті лящуки та дужі, як воли, коропа поміж тим гіллям нишпорять, смакуючи варене зерно, що його дід на дно сипле для принади. А вранці ще й прудкі краснопери в'язі навідуються — тож ловиться Арсенові рибка щоднини.

Тільки одного разу не прийшов Бушля до річки. Усі рибалки, що вудили в той ранок, страх як здивувалися. Міркували і сяк і так: може, занедужав старий, може, заспав, бо в таких літах на зорі тільки й спиться, а вночі думки всякі в голову лізуть та привиди — старече безсоння. Аж воно не захворів Арсен і не заспав.

А сталося от що.

Вставши, як і завжди, раненько, прихопив Арсен своє рибальське начиння та й пішов з двору. На небі, поміж хмарами, ще висів блідий ріжок місяця, а на сході вже біліла вузька смужка світанку. Арсен пристояв біля повітки, обмірковуючи, що його робити: прийти до річки в

отаку рань — поплавків на воді ще не буде видно, до того ж попереду Крута балка. Про цю балку він за все своє життя наслухався таких жахів, що й зараз, на старості, побоювався вночі тієї чорної прірви при самій стежці до річки. То бачили в ній вовка, що ніс на спині ягня з колгоспівської кошари, то чули, як там щоночі плакав або реготав пугач на самотньому всохлому кленові... Арсен знав, що все те могло бути, знав і те, що справжній страх не такий уже й страшний, як вигаданий. Тож, зміркувавши так, вирішив іти: що буде, те й буде. Крута балка починалася одразу ж за селом. На підході до неї Арсен, обзиваючи себе "боягузом" та "як малою дитиною", стишив ходу й ступав майже нечутно. Місяць стояв низько, вже не зазірав у балку, тому в ній панувала темрява і чаїлася якась недобра тиша. Аж раптом попереду, неподалік од Арсена, щось завовтузилося й зашелестіло. Старий зупинився і, затамувавши подих, уп'явся очима в те місце, звідки чулася вовтузня. Незабаром з балки виповзло на стежку щось біле, як шмат полотна. Завмерло на хвилю, потім обернулося на місці й посунуло просто на Арсена. Відчуваючи, як по спині мурахами побіг морозець, Арсен хутко скинув з плеча вудки й наставив їх перед себе.

— Ну-ну! — сказав ледь чутно, бо губи йому звело од страху.— Паняй своєю дорогою, м-мара нещасна!

"Мара" зупинилася, пристояла трохи і знову рушила на Арсена.

— Свят, свят! — прошепотів старий за давньою звичкою і позадкував — швидше, й швидше, й швидше. Тоді окрутився на одній нозі, так що ледве не впав — ноги ж таки не козацькі,— й побіг до села, раз по раз озираючись на те біле чудовисько, доки його й зовсім не стало видно.

Біля крайніх хат зупинивсь і довго одхемкувався. Тим часом надворі майже геть розвиднілося, з димарів поміж садами то там, то там піднімалися вгору червонуваті напроти сходу сонця дими — затопили люди печі.

— Що ж то воно за мара була? — сказав уголос Арсен і, повагавшись, рушив стежкою до річки: може, приверзлося? Може, там нічого й не було? Проте не зробив і десяти кроків, як знову зупинився: "мара" поволеньки повзла йому назустріч... Ось вона вже ближче й ближче... Цоп — стала, хрокнула тихенько. Арсен підступив до неї кроків зо два, тримаючи вудки наготові, придивився пильненько і раптом затіпався од хрипкого старечого реготу. То була газета, проткнута в кількох місцях сизими голками, а з-під неї стримів гострий їжачий писок.

— То це ти, парубче, лякаєш діда, ге ж? — похлинаючись реготом, вимовив Арсен.— На гніздо собі тягнеш, чи що?

Їжак сердито хрокнув, обминув старого й поволік газету до села. Слідом за ним, поклавши вудочки на плече, потупцяв і Арсен. Бо яка ж теперечки риболовля, як оно вже сонце з-за пруга вихопилося, а до річки ще йти та йти!

— Чого це ти сьогодні так рано вернувся? — здивувалася Арсениха, коли Арсен, поклавши вудки на кілочки під стріхою, висипав курям варене зерно.

— Та...— сховав очі під кошлатими бровами Арсен.— Води прибуло багато. Який же кльов, як вода прибуде? Ніякого...

І пішов у хлівець на сіно досипати недоспаної ночі.

Бушля

Одного разу, коли Арсен, як завжди, рибалив біля своєї верби, припустив дощ. Вода в річці зробилася сірою та непривітною. Перестало виспівувати й витьохкувати птаство всяк на свій лад, лише дятел стукотів десь недалечко по корі всохлого дерева. Не клювало, бо в дощ риба залягає на дні й спить. Арсен прикрив голову та плечі лантухом, який завжди носив з собою про дощ, і дивився на воду. По ній густо

витанцьовували дощові спичаки й здіймалися великі прозорі бульбахи. Дивився, дивився Арсен на той танок дощу по річці та незчувся, коли й заснув.

А тут летіла бушля — велика довгонога і довгошия птаха, що любить ховатися попід очеретом та лепешкою й вичікувати, доки мимо пливатиме рибинка: то вже вона її неодмінно втопить своїм зубатим дзьобом. Покружляла бушля над Арсеном, а він і не зворухнеться, бо спить, — подумала, напевне, що то пень, та й сіла просто йому на голову. Сіла, учепилась кігтями в лантушину й теж задрімала під кущем.

Довгенько так вони сиділи обоє: Арсен у човні, бушля — на Арсенові.

От уже й сонце крізь хмари проглянуло, і дощик ущух, і птахи знову заспівали, а вони сплять — розморило на дощ обох.

Першою прокинулася бушля. Кліпнула очима, звелася на ноги і... збудила Арсена. Хотів був старий підняти голову — несила, важке щось тисне її вниз. Тільки ворухнув рукою, щоб помацати, що воно за диво, а бушля як закричить:

К-а-а-й...— мов людина.

Ударила крильми діда по вухах, раз і вдруге — не зніметься, бо кігті в лантушині заплуталися. Аж похолов од страху Арсен. Та й собі в крик:

— Рят-у-у-йте-ж-бо-що-воно-за-лиха-година!

Бушля кричить, і Арсен кричить. А довкіл, ні в лісі, ні на річці, ані лялечки, тільки луна котиться.

Нарешті бушля таки злетіла, хоч і подряпала кігтями дідову голову. Побачивши птаху, що метнулася від нього понад водою, Арсен отямився, поторкав руками здряпану голову й сказав:

— Я тобі пеньок, чи що? — І заходився мотати вудки.

А дома не втримався, розказав бабі про свою пригоду з бушлею. Посміялися вдвох, та й годі. І, може, пригоду цю й забули б, якби Арсениха не переповіла її сусідці, а сусідка — своїй сусідці... Доки все село знало.

Тепер, як іде Арсен вудити, рибалки гукають йому з-під круч:

— Поспішайте, діду, поспішайте, бо ондечки над вашою вербою вже бушля кружляє... Жде!

— Ану ж, діду, розкажіть, як ви з бушлею кричали!.. Арсен і не сердиться. Усміхнеться хіба та й скаже:

— Отак і кричали: вона по-своєму, а я по-своєму.

Відтоді й по сей день Арсена звуть у селі не інакше, як Бушля.

Ласочка

Як сонце тільки-но червонило небо на сході, Арсен уже сидів у човні біля своєї верби і пильнував за вудками, В лісі бродив туман, підзолочений сонячним промінням, туркотіли припутні, вистукували дзьобами дятли, а іноді лунко тріщало галуззя і було чути: хро-хро... хря-хря...

Арсен знав, що то вепри з виводками вепренят вертаються з нічного пасовиська у свої сховища...

А одного разу, коли Арсен, зігрітий сонцем, куняв у човні, то підводячи, то опускаючи голову, за спиною в нього почулося тоненьке скімлення. Арсен прокинувся і огледівся.

Високо на кручі, супроти човна, схиливши голову набік, стояло лисеня. Воно дивилося трохи здивованими і зовсім не хитрими очима. Потім перевело погляд у задок човна і облизнулося: на дні, засланім травною, лежала риба.

— Ану!—сказав Арсен і ляснув себе долонею по коліну. Лисеня трохи позадкувало, проте не втекло.

— Бойове! — сказав Арсен.— То що тобі — рибки закортіло? Лисеня тоненько писнуло.

— Ну, на вже,— Арсен трохи подумав і додав: — Ласочка... Рибина летіла вище лисеняти, але воно прудко підскочило й

ухопило її передніми лапами.

— Молодця! — похвалив Арсен і заходився міняти наживку. А коли озирнувся, лисеняти вже не було.

Однак наступного ранку воно прийшло знову. І знов Арсен кинув йому рибину — одну, бо лисеня більше не просило.

Так вони й потоваришували. Незабаром лисеня вже знало, що його звати Ласочка і що коли Арсен каже: "Встань!" або "Ляж!", то треба вставати або лягати. Знало також і те, що риба інколи не клює. Сидить-сидить Арсен, а поплавки на його вудках ані ворухнуться. Тоді Ласочка не скімлила і не молотила хвостом по землі, як завжди, побачивши у човні рибу, а лягала в траву й ждала. Арсенові набридало дивитися на нерухомі поплавки, і він часто-густо засинав.

Сидить і спить.

А якось чує крізь сон: Ласочка дзявулить. Прокинувся, аж поплавок на одній вудочці немає, поринув. А лисеня на кручі вухами пряде,

передніми лапами дрібушить-витанцьовує од нетерплячки. Вхопив вудочку, смик — є окунь!

— На, Ласочко, це ти спіймала! — весело сказав Арсен і кинув окуня на кручу. З того дня він вже не боявся спати, бо як тільки поплавок ворухнеться, то Ласочка його й розбудить.

Так вони й рибалили вдвох.

Потім настала довга-предовга зима. Ліс прибрався в іній та ожеледець. І не співали вже в ньому птахи, тільки вітер ночами завивав у гіллі.

Старий Арсен уже не ходив на річку, але часом згадував Ласочку: де-то вона тулиться в таку холоднечу?

А весною, коли крига скресла і сонце вгріло, одніс Арсен човна на річку, полагодив вудки і знову, як торік, сів ловити рибу — бабі та внукам на юшку. Вудить та все озирається: чи нема, бува, Ласочки? Раз, і вдруге, і втретє — немає...

А вчетверте озирнувся — стоїть на кручі велика пухнаста лисиця з розумними, але зовсім не хитрими очима, а поруч неї — лисеня.

— Ласочко? — невпевнено покликав Арсен.

Лисиця задрібушила передніми лапами, замотила хвостом по землі й лягла. Лисеня ж, побачивши у човні рибу, облизнулося й тихенько заскімлило.

— Те-те-те... — весело сказав Арсен. — Це що ж виходить: я увесь ваш рід годуватиму?

І кинув на кручу рибину.

Лисеня спіймало її передніми лапами і стало їсти. А Ласочка сиділа нерухомо, пильно стежачи за поплавками... З того часу вони рибалили втрьох.